VALDIS PIRĀGS

MĀRTIŅA ZĪLES FILOZOFISKAIS MANTOJUMS: NEATZĪTAIS UN NEPAZĪTAIS LATVIEŠU ĢĒNIJS

Sakarā ar 75. gadskārtu kopš I. konferences medicīniskās sintēzes
veicināšanai Rīgā 1930. gada 16.–18. septembrī.

*“Ārsta augstākā ideja ir ietverta
ietekmē ietekmēt cilvēka likteni”
(Teodors Brugšs par Mārtiņu Zīli)*

Ievadam

Nav viegli rakstīt par cilvēkiem, kuru dzīve un aiz sevis atstātais garīgais mantojums ir tik neparasti, ka neiekļaujas nekādās esošajās shēmās. Juris Aivars 1963. gadā “Iz istorii medicini” un Ilmārs Lazovskis 1994. gadā “Acta Medico-Historica Rigensia” jau ir pievērsušies Mārtiņa Zīles biogrāfijai [1; 2], tādēļ šī raksta mērķis nav atkārtoti rakstīt par profesora Zīles dzīves ceļu vai mēģināt pievērst uzmanību viņa provocējošajiem un savu laiku apsteidzošajiem medicīniski filozofiskajiem uzskatiem. Man drīzāk ir interesanti izsekot, kā viņa personības raksturojums un viņa paveiktā novērtējums mainījies 75 gadu laikā, kas aizritējuši kopš pirmās konferences medicīniskās sintēzes veicināšanai Rīgā 1930. gada 16.–18. septembrī.

I. konference medicīniskās sintēzes veicināšanai un tās ierosinātā virzība

Lai šāda mēroga starptautiska konference 1930. gadā Rīgā varētu notikt, bija jābūt vairāku faktoru labvēlīgai sakritībai. Pirmkārt, profesors Mārtiņš Zīle bija viens no ietekmīgākajiem tā laika Latvijas ārstiem un zinātniekiem. Viņš bija Latvijas Universitātes (LU) Medicīnas fakultātes (MF) profesors un Fakultātes terapijas klīniskās direktors kopš 1922. gada, LU Medicīnas fakultātes dekāns 1923.–1925. gadā, Latviešu Ārstu biedrības priekšnieks 1923.–1929. gadā un LU rektors 1927.–1928. gadā. Kā LU MF dekāns Latvijas Universitātes 5. pastāvēšanas gadadienā 1924. gada 28. septembrī viņš bija noturējis akadēmisko runu “Par miršanas un nemirstības problēmām no ārsta viedokļa”. Arī kā Latvijas Universitātes rektors viņš bija ieguvis ievērību ar savām medicīnas filozofijas idejām, gan ar akadēmisko runu “Kauzalitāte un finalitāte zinātnē un dzīvē” LU gadadienā 1927. gada 28. septembrī, gan arī ar tradicionālo Latvijas Universitātes rektora akadēmisko priekšlasījumu

LU svinīgajā aktā 1928. gada 17. novembrī Nacionālajā Operā. Īsā laikā Mārtiņš Zīle bija saņēmis Triju Zvaigžņu ordeņa III šķiru (1927) un II šķiru (1929).

Otrkārt, viņš bija ieguvis starptautisku ievērību. Jau kopš 1901. gada viņš bija regulāri publicējis zinātniskus rakstus lielākajos vāciski izdotajos Viduseiropas medicīnas žurnālos – *“Wiener Klinische Wochenschrift”*, *“Archiv für Anatomie und Physiologie”*, *“Zeitschrift für klinische Medizin”*, *“Zentralblatt für Physiologie”* un *“Wiener Medizinische Wochenschrift”* un viņam bija teicami sakari ne tikai ar daudziem Eiropas un Krievijas zinātniekiem, bet arī ar medicīnas žurnālu redaktoriem, kas arī toreiz nebija mazāk svarīgi kā pašreiz. 1929. gada 12. februārī viņš bija uzstājies Kēnigsbergas Alberta Universitātē ar vieslekciju *“Der Inhalt des Doppelbegriffs ‘kausal-final’ im klinisch-ärztlichen Denken”*. Sakarā ar viņa devumu medicīnas zinātnes attīstīšanā prestižā Upsalas universitātē viņam 1927. gada 16. septembrī bija piešķīrusi *doctor medicinae honoris causa* nosaukumu, bet Zviedrijas karalis viņu 1929. gadā apbalvoja ar Ziemeļzvaigznes ordeņa I šķiru.

Treškārt, viņš bija rūpīgi gatavojis ārstu sabiedrību šādas konferences nepieciešamībai, laikus izsūtot virknei augstskolu docētāju Vācijā, Austrijā, Latvijā, Igaunijā, Lietuvā, Zviedrijā un Somijā memorandu, kurā īsumā bija rakstīts šādi: *“Pēdējos gados medicīniskajā literatūrā arvien pieaugošā mērogā tiek runāts par krīzi medicīnā. Acīmredzot ar to cita starpā tiek izcelts tas, ka līdzšinējais zināšanu materiāls, neraugoties uz milzīgo apjomu, vēl arvien nav spējīgs radīt adekvātu pamatu potenciējošai medicīniskai darbībai. Nebūtu melots, sakot, ka savas studijas beidzot, mediķi nereti ir ‘daudz zinoši’, bet gandrīz vienmēr ‘ļoti maz saprotoši’. Studiju laikā medicīnisko pētniecību vēl arvien maldīgi identificē ar medicīnisko zinātni; pētniecība ir tikai daļa no medicīnas. Tīrās ‘zināšanas’ jeb ‘prasmes’ ir izsmalcinātas analītiskās pētniecības funkcija, bet ‘saprātne’ jeb ‘atziņa’ tomēr ir jāuztver kā ‘loģiski sintētiskās konstrukcijas’ funkcija. Slimam cilvēkam ir morālas tiesības prasīt ne tikai daudz ‘prasmju’, bet arī visaptverošu ‘izpratni’. Ja no ārsta tiktu gaidīts, lai viņš būtu pazīstams ne tikai ar medicīniskās pētniecības problēmām, bet arī ar dziedniecības mākslu, tad līdz ar to taptu atzīts, ka medicīniskās zinātnes ‘analītiskais zars’ dod tikai vienus pusīgu un nepietiekamu pamatu ārstnieciskajai darbībai, ka nepieciešams arī pazīt ‘sintētisko zaru’. Dziedniecības ‘mākslu’, ciktāl tā vispār ir iemācāma, var mācīt tikai ar sintēzes palīdzību; protams ar pašsaprotamo iebildi, ka šai sintēzei jābalstās ar analīzes palīdzību iegūtajās zināšanās.”* Visu šo apsvērumu sakritības dēļ Latvijas Universitātes Senāts vienbalsīgi atbalstīja profesora Mārtiņa Zīles iniciatīvu un konferences rīkošanai piešķīra ne tikai telpas, bet arī nepieciešamos naudas līdzekļus.

Konference notika Latvijas Universitātes aulā, kur to atklāja LU rektors profesors Tentelis, kam sekoja profesora Zīles programmatiskā ievadruna. Trīs dienu laikā ar saviem ziņojumiem uzstājās profesori Brugšs (Halle), Borharts (Kēnigsberga), Landaus (Kauņa), Zīle (Rīga), Ašners (Vīne), Šāde (Ķīle), Lepēne (Kēnigsberga), fon Neireiters (Rīga), Fēрманis (Rīga), Birgers (Kēnigsberga) un Alksnis (Rīga). Lielākā daļa lekciju bija veltītas medicīniskās izglītības pārveides problēmām. Rosinošajās diskusijās piedalījās konferences dalībnieki no Kēnigsbergas, Halles,

Ķīles, Vīnes, Helsinkiem, Tartu un Kauņas. Profesors R. fon den Feldens savā atsauksmē "*Deutsche Medizinische Wochenschrift*" rakstīja, ka konferenci caurstrāvoja kustības aizsācēju Mārtiņa Zīli pārņēmusī ideoloģija. "*Tie, kam bija iespēja pašam dzirdēt un diskutēt ar šo ārstu un skolotāju, nevarēs noliegt faktu, ka visu šo virzienu, vai tas būtu absolūti pareizais ceļš "kritisko" stāvokļu uzlabošanai medicīnā un mūsu studentu izglītošanai, vai arī tam būtu tikai relatīva nozīme, neviens nevarēs labāk vadīt kā Zīle.*" [3]. Konferences pēdējā dienā tās dalībnieki vienojās, ka nākamā starptautiskā tikšanās rīkojama ar plašāku mērķi – apvienot medicīnu kā zinātni un mākslu – un uzdeva profesoram Mārtiņam Zīlem izveidot kongresa programmu. Nākamie trīs kongresi notika ik pēc diviem gadiem Čehoslovākijas kūrortā Marienbādē 1932., 1934. un 1936. gadā. Mārtiņš Zīle, neraugoties uz savu cienījamo vecumu, savu ideju triumfa iespaidā īsā laikā Vīnē publicēja trīs apjomīgas un ļoti rosinošas grāmatas – "*Über das Weltbild des Arztes und den Sinn der Krankheit. Ein Apell zur Lebenssynthese*" ("Par ārsta pasaules uzskatu un slimības jēgu. Aicinājums dzīvības sintēzei") 1934. gadā, "*Das Urphänomen des Lebens. Seine naturwissenschaftliche, ärztliche und weltanschauliche Geltung*" ("Dzīvības pirmfenomens. Tā dabaszinātniskā, medicīniskā un filozofiskā nozīmība") 1935. gadā un "*Was ist Seele? Eine ärztlich-synthetische Studie zum Urphänomen des Lebens*" ("Kas ir dvēsele? Medicīniski sintētisks pētījums par dzīvības pirmfenomenu") 1937. gadā. Viņa ceturtā filozofiskā grāmata – "*Der Kontrapunkt des Lebens. Zur Tiefproblematik des dynamischen Hintergrund des Werdens und Leidens, – des Logos und Pathos*" ("Dzīvības kontrapunkts. Par tapšanas un ciešanu – logos un pathos –, dinamiskā pamata problēmu") tika pabeigta 1943. gadā emigrācijā Breslavā (tagad Vroclava) un palika nepublicēta kara izraisītā sabrukuma un autora nāves dēļ 1945. gadā.

Mārtiņa Zīles ideju novērtējums vāciski rakstītajos avotos

Šveicē iznākošais "*Schweizerische Medizinische Wochenschrift*" pareģoja, ka Mārtiņa Zīles medicīnas filozofija izraisīs revolūciju uzskatos par slimību un tās jēgu: "*Visiem tiem, kas nav apmierināti ar to, ka mūsdienu zinātniskā medicīna iet nevis dziļumā, bet plašumā, nevis ideālajā, bet materiālajā, mēs ieteicam ņemt grāmatu "Par ārsta pasaules uzskatu un slimības jēgu" un izstudēt to pamatīgi; tas jums sagādās patiesu baudu un vedīs jūs atkal tuvāk medicīnas dziļajām problēmām. Mēs esam pārliecināti, ka Zīles darbs ierosinās – lai neteiktu vairāk, ka tas sacels revolūciju – medicīnā meklēt jaunas atziņas, un ka Zīles vārdu minēs līdz ar (par nožēlošanu pārāk agri mirušā) vācu medicīnas filozofa Līka (Erwin Liek; 1878–1935) vārdu, kuri abi tiks uzskatīti par spēcīgākajiem medicīnas zinātnes atplaukšanas sekmētājiem. Sevišķi dziļi apgarota nodaļa par ārstniecisko metafiziku un it īpaši nodaļa, kur aplūkota slimība un tās jēga, tas pieder pie dziļākā un augstākā, kas jebkad par ārstniecību rakstīts.*" [4]. Vīnes profesors Ervins Stranski medicīnas žurnālā "*Wiener Medizinische Wochenschrift*" recenzijā par šo M. Zīles grāmatu rakstīja: "*Visi secinājumi ir ārkārtīgi bagātu domu pilni un kā tādi ierosina arī lasītāju uz pārdomām; arī tur, kur Zīle, atbilstoši savai personīgai,*

metafiziskai, varētu par teikt – reliģiozajai tieksmei, iespiežas dziļi metafiziskajā, viņš novēršas no tautsāmā ceļa un paceļas tam pāri līdz sintēzei un ārstnieciskam pasaules uzskatam.” [5].

Viens no medicīniskās sintēzes kongresu organizētājiem Halles profesors Teodors Brugšs vācu medicīnas laikrakstā “*Medizinische Klinik*” cildināja savu domubiedra personību: “Ja profesors Zīle saka, ka medicīniskās sintēzes uzdevums ir noteikt ārstniecības gara dzīves kultūras līmeni, tad viņa darbu drīkst apzīmēt kā domājoša un gudra ārsta, kura garīgā dzīve stāv uz augsta kultūras līmeņa, personīgu atzinumu. Daudz kas ir izteikts ar pirmatnējo spraigumu un aforistiski, bet tas ierosina katru lasītāju uz pārdomām. – Sarkanais pavediens viņa rakstā ir slacināts ar iekšīgo slimību ārsta sirds asinīm. Katrā lappusē atklājas labas domas, īstā ārsta nostāja, un lasītājs ir priecīgs, lasot reiz medicīnisku darbu un nevis periodiskos izdevumos jau atgremotu literāru sakopojumu. Viss darbs sastāda veselū, nedalītu, līdz gudrajo pakāpes nonākūša, laba ārsta un klīnikas vadītāja pasaules uzskatu.” [6]. Arī vairāku populāru medicīnas grāmatu autors Dr. med. M. Birthers-Benners novērtē viņa centienus pacelt medicīnas zinātni augstākā līmenī: “Zīles ārsta pasaules aina ar skaidru loģisku domāšanu paceļ mūs sfērā, kas atrodas “viņpus” šaurā eksakti-ārstnieciskā pētniecības faktu konstatējumu rāmja. Cik vērtīgi un nepieciešami visi eksaktie dabas zinātniskie pamatojumi arī nebūtu, medicīnā tie tomēr nesniedzas līdz dzīvības, cilvēka un saslimšanas un izveseļošanās izpratnei, tāpēc tie arī nevar būt ārsta darba un rīcības noteicēji. Zīles nolūks ir pacelt ārstniecības zinātni tai augstākā plāksnē, kur cilvēks parādās visā savā pilnībā kā *Unitas triplex*, kā miesas-dvēseles-gara vienība.” [7]. Šo Mārtiņa Zīles slavinājumu virkni gribas nobeigt ar Getingenes ārsta F. Buterzaka atsaukumi: “Kas šo grāmatu vērtīgi izlasīs, tas pievienosies autoram, ka nākotnes ārstu elites reprezentants būs medicīniskās domāšanas aristokrāts. Viņš neies pa ērkšķu pilno Aristoteļa vai sholastiskās filozofijas ceļu, bet pacelsies līdz dzejnieka Platona idejām, no kurām kā no dzīvības pirmavota plūst visa ģeniāla intūīcija, arī ceļa sagatavotāja – profesora Zīles.” [8].

Profesora Zīles slavas gājiens vāciski runājošajā presē pēkšņi pārtrūkst, kad pēc 1936. gada nacionālsociālistu propagandas mašīna uzsāk nesaudzīgu cīņu pret “viltus mācībām”, pie kurām tiek pieskaitīta Zigmunda Freida radītā psihoanalīze un vitālisma filozofija ar Anrī Bergsonu kā tās spilgtāko pārstāvi. Tiek aizliegta kārtējā medicīnas sintēzes kongresa rīkošana Hallē, Vācijā, ko profesora Teodora Brugša vadībā bija plānots noturēt 1938. gadā. Totalitāro režīmu represijas pret citādi domājošajiem un 2. pasaules karš pārtrauca šo medicīnas filozofisko strāvu Viduseiropā. Daudzi medicīniskās sintēzes kongresu dalībnieki, ieskaitot to pamatlicēju Mārtiņu Zīli, gāja bojā kara un tā izraisīto seku dēļ.

Dīvesmit gadus vēlāk, kad kara izraisītais ekonomiskais un gara dzīves sabrukums Vācijā jau lielā mērā bija pārvarēts, T. Brugšs savā atmiņu grāmatā “*Arzt seit fünf Jahrzehnten*” Zīles centienus raksturoja ar vārdiem, kas ir šā raksta moto: “Ārsta augstākā ideja ir ietverta tieksmē ietekmēt cilvēka likteni. Šādu tieksmi var attīstīt arī no pasaules uzskata, kas ir medicīniski loģiski pamatots un vienlaicīgi

norāda uz visaugstāko ārsta garīgo pasauli. Citiem vārdiem sakot, viņš vēlējās veicināt materiāli ķermeniskās sfēras novērojumu un dvēseliski garīgās sfēras sintēzi." [9].

Vienīgais oriģinālpētījums par Mārtiņa Zīles personību un darbību arī ir sarakstīts vāciski, un tas ir latviešu izcelsmes ārstes Annas Laimdotas Gezeras (dzim. Dancītis) 1981. gadā Mīnsteres universitātē publicētais promocijas darbs ar nosaukumu "Mārtiņš Zīle, bioergogrāfijas mēģinājums", kas tapis ar Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja līdzstrādnieku un tā zinātniskā direktora Kārļa Ērika Arona (1933–2005) atbalstu. 75 lappuses garajā darbā viņa Mārtiņa Zīles pasaules uzskatu raksturoja šādi: "*Dabas zinātnēs Zīle redzēja katra mediķa pamata zināšanas, tomēr viņš apgalvoja, ka ārstam "eksaktā pētniecība" ir mazvērtīgāka. Viņš meklēja savstarpējās sakarības, mijiedarbības starp organisko un neorganisko, saistību starp ķermeni un dvēseli, dvēseli un garu, apziņu un zemapziņu, veselību un slimību, dzīvību un nāvi. Līdz ar to viņš sev uzstādīja neatrisināmu uzdevumu. Tomēr Zīle uzskatīja, ka pēc klīnisku novērojumu rezultātā izdarītiem secinājumiem un loģisku domāšanas aktu virknes viņš ir atradis atrisinājumu.*" [10]. Savu analīzi autore beidz ar secinājumu par iemesliem, kādēļ Mārtiņš Zīles mantojums ir lielā mērā nezināms: "*Diemžēl nobeigumā jāatzīst, ka daudziem Zīle palika nesaprasts, kaut arī savā laikā atzīts pie tiem, kas meklēja miesas-dvēseles problēmas risinājumu. Viņa uzskati par dzīvības izcelsmi, dzīvības veidiem un ar to saistītajām dzīvības izpausmēm veido grūti saprotamu domu virkni. Tam klāt nāk arī neveikla valoda ar ielēgumiem, kas kļūst saprotami vienīgi pēc rūpīgas izvērtēšanas.*" [11].

Mārtiņa Zīles mantojuma izvērtējums pirmskara Latvijā

Latvijas Universitātes 20 gadu jubilejas izdevumā M. Zīles galvenais skolnieks un nākamais pēctecis katedras un klīnikas vadītāja amatā Kristaps Rudzītis sava skolotāja veikumu īsumā raksturoja šādi: "*Profesors M. Zīle pirmais uzsvēris korelācijas patoloģijas viedokļa nepieciešamību pareizā ārstnieciskā domāšanā. Darbojoties Latvijas Universitātē, viņš radījis zinātnisku strāvu, kas sākās Latvijā un gāja pāri robežām. Sintēzes jautājumi, kas skar ne vien interno medicīnu, bet arī bioloģiju, filozofiju un radnieciskās disciplīnas, apstrādāti M. Zīles darbos.*" [12]. Savukārt filozofijas profesors Pauls Jurevičs šajā izdevumā pēc rūpīgas Zīles filozofisko uzskatu analīzes piemin arī tā laika Latvijas filozofu kritisko viedokli: "*Medicīnas profesors Mārtiņš Zīle ir nemierā ar mehānistisko dabas izpratni un tāpat ar medicīnu, kas rīkojas vienīgi pēc analītiskās metodes. Viņš prasa, lai analītiskā metode tiktu papildināta ar sintētisko, t.i. lai neizskaidrotu dzīvības un slimības parādības vienīgi izejot no atsevišķām parādībām un ņemot vērā tikai kauzālās attiecības, bet ievērotu arī visu organisma kopumu, kā arī it sevišķi finalitātes, mērķtiecības principu, vārdu sakot, – pētītu dzīvības fenomenu visā viņa kompleksitātē, kurā bez materiāliem faktoriem ietilpst arī garīgie. M. Zīle domā, ka viņa shēma dod ērtu un auglīgu līdzekli daudzu slimību izskaidrošanai: gandrīz visas tās ir atkarīgas no kādiem traucējumiem antagonisko vai sinerģisko spriegumu attiecībās. Savās grāmatās M. Zīle savus uzskatus paskaidro un pamato ar ļoti*

dzīviem salīdzinājumiem un arī piemēriem no ārsta prakses. Viņa opozīcija vienpusīgai mehānistiskai pieejai dzīves parādībām un garīgo faktoru līdzdalības atzīšana, tāpat arī zināma logosa pieņemšana pasaules struktūrā, vārdu sakot, viņa medicīniskās reformkustības vispārīgās tēzes pilnīgi sakrīt ar vitālistiski ievirzītās modernās dabas filozofijas atzinumiem. Turpretim veids, kā viņš savu mācību pamato un ievieš jaunus jēdzienus, gluži neapmierina to ideālu, ko sev izveidojusi zinātniskās filozofijas metodoloģija.” [13].

Kā kvintesence pirmskara latviešu akadēmisko aprindu dotajam Zīles darba novērtējumam var kalpot Stokholmā iespiestajā enciklopēdiskajā izdevuma “Latvijas vēsture 1914–1940” sniegtais Ādolfa Šildes raksturojums: “Profesors Mārtiņš Zīle bija kļuvis pazīstams Rietumeiropā ar paša izstrādātu sistēmu medicīniskās sintēzes jautājumos, organizējot Rīgā un Marienbādē, Čehoslovākijā, starptautiskus kongresus un publicējot virkni grāmatu” [14].

Mārtiņa Zīles ietekme uz angļu publicistiem

Angliski lasošajās ārstu un filozofu aprindās Mārtiņš Zīle tikpat kā nebija pazīstams, kaut arī pārsteidzošā veidā viņa vāciski izdotās, bet diemžēl līdz šim angliski netulkotās grāmatas ir iedvesmojušas vairāku angļu rakstnieku idejas. 1938. gadā tiek publicēta ārsta Renča (*G. T. Wrench*) grāmata “Veselības rats: pētījums par ļoti veselīgiem cilvēkiem”, kurā autors izklāsta savus uzskatus par modernās civilizācijas ietekmi uz sabiedrības veselību. Par grāmatas aktualitāti mūsdienās liecina tās atkārtotais izdevums 1990. gadā. Pārliecinot lasītājus par tā laika Anglijas iedzīvotāju dzīvesveida trūkumiem, viņš veselām lappusēm citē izvilkumus no grāmatas “Par ārsta pasaules uzskatu un slimības jēgu”, kuru saturs var būt aktuāls arī šā raksta lasītājam: “Šī aina pieder profesora Mārtiņa Zīles, Rīgas Universitātes klīnikas direktora spalvai. Viņš sāk ar publiskās veselības zināmu faktoru vai fragmentu uzskaitījumu, kas ir nenoliedzami uzlabojušies, tādī kā kanalizācija, ventīlācija, publiskie parki pilsētās, publiskās pirtis, sabiedrisko celtnu apsildīšana, lipīgo slimību izolēšana, antiseptika, aseptika utt. Būtu dabiski gaidīt, ka: “cilvēku veselība (un it īpaši to, kas baida higiēnas labumus) sasniegtu līdz šim nepieredzētus augstumus. Bet tas tā nav nekādā gadījumā. Mēs veltīgi meklētu pierādījumus, ka pēdējā gadsimta paaudze, kas dzīvoja iepriekš minēto higiēnas pasākumu aizsardzībā, patiesi ir kļuvusi veselīgāka un sekmīgāka, kaut arī higiēnas statistika uzrāda samazinātu mirstību. Mirstība ir tādējādi samazinājusies, bet šim faktam mēs redzam noteiktu un saprotamu cēloni. Bet saslimstība ir pieaugusi tādā mērā, ka tas izraisa vislielākās bažas. Vidēji cilvēks sasniedz neapšaubāmi lielāku vecumu kā agrāk, tomēr cieš no vairāk vai mazāk izteikta veselības trūkuma. Veselīga un stipra cilvēka ideāls ir iemiesots klasiskās senatnes statujās, īpaši Grieķijā, kur lielā mērā izdevās tuvojies veselības ideālam. Lai salīdzinātu sevi ar grieķu statujām, katram jāapstājas kailam spoguļa priekšā un kritiski jāaplūko savu mirstīgo čaulu. Viņš būs satriekts ieraugot, cik tālu viņš ir aizgājis no normāla tipa proporcijām. Spogulis viņam parādīs plakanu, bieži vien ieliektu krūškurvi, izspiekušos vēderu, īpaši zem nabas, kūkumainu salīktu muguru, kuras augšdaļa ir

sakumpusi, ar līku, nesamērīgu kaklu un galvu, nošļukušiem pleciem un izspiedušamies lāpstiņām, utt.” Šis attēls ir ierāmēts zelta ietvarā. Modernā cilvēka sasniegumi turības vairošanā ir brīnišķīgi, tomēr ar viņa fiziskās noplicināšanas palīdzību Daba neuzkritoši atklāj dzīvības dievišķos likumus. Mūsdienās mēs pārpilnības vidū valkājam nabadzības klišeju, ka trūkums ir kļuvis par anahronismu. Tai pašā laikā lielāka un daudz radikālāka nabadzība nepārtraukti lavās mums klāt un tiek akceptēta.” [15].

Vēlāk angļiski publicētajā literatūrā man vairs nav izdevies atrast tiešas norādes uz Mārtiņu Zīli, bet gan atsaucies uz grāmatu “Veselības ritenis” un Dr. Renča profesoru Zīli no Rīgas. Angļu publicists Anthony M. Ludovici (1882–1971) savā programmatiskajā darbā par veselības reformas nepieciešamību Anglijā rakstīja: “Tādējādi, ja notiek ilgstoša somatisko mehānismu nepareiza lietošana, mēs pie modernajiem un civilizētajiem pieaugušajiem vienmēr redzam ne tikai vairumu no tiem defektiem, kurus tik labi uzskaita Dr. Renča profesors Zīle no Rīgas, bet arī daudzus citus, kurus viņš nemin kopā ar kaitēm, kas tos pavada. Profesora Zīles modernā cilvēka somatisko defektu saraksts “Veselības riteni” – plakans, bieži ieliekts krūškurvis, izspiedies vēders, īpaši zem nabas, sakumpusi mugura ar noliektu augšdaļu, līks, nesamērīgs kakls un galva, nošļukuši pleci un izspiedušās lāpstiņas, novājināta elpošana, sirds funkcijas defekti, visceroptoze utt.” [16]

Mārtiņa Zīles filozofiskā mantojuma atdzimšana

Galvenokārt pateicoties Kristapam Rudzītīm, Zīles vārds pēckara Latvijā netika pilnīgi aizmirsts, tomēr par viņa medicīniski filozofiskajiem uzskatiem vairījās runāt. Sakarā ar Zīles 100. dzimšanas dienu Juris Aivars savā pamatīgajā rakstā krājumā “Iz istorii medicini” kā Mārtiņa Zīles galvenos nopelnus izcēla Latvijas terapijas skolas izveidi, veselās jauno ārstu paaudzes izaudzinašanu un daudzu eksperimentālās un klīniskās medicīnas darbu sarakstīšanu, tikai tālāk tekstā pieminot to, ka paralēli pētījumiem praktiskajā medicīnā viņš pēc atgriešanās Latvijā sācis nodarboties ar medicīnas teorijas jautājumiem [1]. Arnis Vīksna 1984. gadā “Populārajā medicīnas enciklopēdijā” biogrāfisko uzzīņu daļā lasītājam sniedz šādu informāciju: “Zīle Mārtiņš (1863.28.I Aļoņas pag. – 1945 12.V Vācijā) – terapeits, med. dokt. (1889). Beidzis Tērbatas univ. (1888). Ārsts Vilandē, Maskavā un Odesā. Novorosijas univ. (Odesā) docētājs (1902–1922), kat. vad. (1918–1922), prof. (1920). LU Fak. terapijas kat. vad. (1922–1938), LU rektors (1927–1929). Pētījumi bronhiālās astmas patol. un terapijā, saistaudu patol., med. sintēzē. Formulējis aktīvās diastoles jēdzienu; aprakstījis dažus tuberkulozes simptomus. Izveidojis terapeitu skolu. D. Über das Weltbild des Arztes. Wien [u.c.], 1934.” [17].

Pirmais šo klusēšanu par Zīles filozofiju mēģina pārtraukt Kristapa Rudzīša skolnieks Ilmārs Lazovskis īsā avīzes rakstā sakarā ar Paula Stradiņa Republikas klīniskās slimnīcas 75 gadu jubileju 1985. gadā: “... varbūt vēl vairāk man tā ir Mārtiņa Zīles slimnīca: bez gara skaidrības filozofiskā izpratnē, bez sintezētājas domāšanas nav īstenas terapijas un arī medicīnas vispār” [18]. Pēc Latvijas

neatkarības atjaunošanas tieši Ilmārs Lazovskis bija tas, kurš pēc ilgāka ignorances perioda atkal nopietni izvērtēja Mārtiņa Zīles filozofisko mantojumu un iestrādāja to savā pētnieciskajā rakstā par haosa teoriju un fenomenoloģisko pieeju pacientam [19]. Jānis Stradiņš 1999. gadā rakstu krājumā par Kristapu Rudzīti jau aicināja nopietni izvērtēt Mārtiņa Zīles filozofisko mantojumu: "*Zīle bija ievērojams terapeits ar īpatnēju vērtību skalu, medicīnas filozofs. Rudzītis runāja gan par "Zīles simptomu", gan iejūsminājās par Zīles medicīnas filozofiju. Neapšaubāms profesora M. Zīles nopelnus un viņa "medicīniskās sintēzes filozofiju", gribu tomēr izvirzīt diskusijai jautājumu, cik lielā mērā tā bija "privātfilozofija" un cik lielā mērā – universāls medicīnas problēmu skatījums.*" [20].

Paula Stradiņa klīniskās universitātes slimnīcas 90 gadu jubilejai veltītajā rakstu krājumā 2000. gadā Ilmārs Lazovskis M. Zīles darbu no tā brīža perspektīvas novērtēja šādi: "*Medicīnas filozofiskām problēmām un medicīniskās sintēzes kā domāšanas veida jautājumiem veltīti profesora M. Zīles darbi. Tajos pirmoreiz uzsvērts, ka pareizā klīniskā domāšanā nepieciešama patoloģijas korelatīva izpratne, kas nozīmē skatīt visas svarīgākās orgānu sistēmas kopumā un tikai tad izdarīt secinājumus par diagnozi un dot ārstēšanas norādījumus. M. Zīle izveidojis veselu medicīniski filozofisku virzienu.*" [21]. Mārtiņa Zīle personību I. Lazovskis raksturoja šādi: "*M. Zīle bija izcili izglītots cilvēks. Viņš pārzināja klasiskās valodas – latīņu un grieķu valodu, viņa pirmā valoda bija vācu valoda, bet viņš brīvi runāja arī krieviski un, atbraucis no Odesas Latvijā, pilnveidoja savu latviešu valodu. Iemīļotākais mākslas veids, kas bagātināja M. Zīli, neapšaubāmi bija mūzika. Viņa dzīvoklī Elizabetes ielā, pašā augšējā stāvā plašā dzīvokļa vienā istabā bija novietots koncertflēģelis, uz kura bieži spēlējis profesors un viņa viesi.*" [22].

Latvijas medicīnas filozofiskā skola jeb Zīles–Rudzīša–Lazovska tradīcija

Tie, kas sevi šodien min kā Latvijas terapeitu vai internistu skolai piederīgos, lielā mērā ir Mārtiņa Zīles skolnieki un skolnieku skolnieki jeb, kā viņa galvenais skolnieks Kristaps Rudzītis esot teicis – "*Mārtiņa Zīles dēli un mazdēli*". Vienmēr ir riskanti veikt kādu noteiktu personu uzskaitījumu, bet es mēģināšu to darīt, jau iepriekš atvainojoties par nepilnībām.

Mārtiņa Zīles garīgā ietekme ir jūtama viņa tā laika Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes kolēģu idejās, šeit citu starpā minot viņa klīnikas asistentus A. Brūveri, A. Lūsi, N. Reinicu, K. Rudzīti un citu iekšķīgo slimību katedru docētājus – J. Miķelsonu, N. Vētru, M. Vīganti, P. Zīrni. Viņa ierosinātajos medicīniskās sintēzes kongresos piedalījās arī profesori R. Adelheims, J. Alksnis, C. Amslers, E. Fērmanis un F. Neireiters, tomēr šķiet, ka neviens no nosauktajiem nebūtu vērtējams kā Latvijas medicīnas filozofiskajai skolai piederīgs. Neviens, izņemot Kristapu Rudzīti. Liekas, ka var diezgan droši apgalvot, ka šīs īpatnējās medicīnas skolas mugurkauls jeb "*tiešā līnija*" ir Zīles–Rudzīša–Lazovska garīgā pēctecība. Kaut arī katrs no viņiem ir bijis visai atšķirīgs, tomēr ir izsekojama atsevišķu ideju pēctecība – apkopojoša pieeja slimniekam, mentālā spēka izcelšana ārstniecības procesā, pacelšanās pāri mehānistiskai slimības un izveseļošanās uztverei, kā arī

spēja būt opozīcijā vairākumam un spilgti izteikts garīgā aizbildņa jeb mentora talants, kas pievilināja lielu skaitu skolnieku un sekotāju.

Mārtiņa Zīles tiešais skolnieks un viņa izredzētais pēctecis bez šaubām bija Kristaps Rudzītis, kurš centīgi apguva un tālāk attīstīja sava mentora idejas par integrālo pieeju slimam cilvēkam kā *"anatomiskai, koloīdķīmiskai un veģetatīvai vienībai"*, korelācijas patoloģiju un korelācijas terapiju, par to, ka pie slimnieka gultas ir triju konsīlijs, kurā piedalās ārsts, slimnieks un Dievs, par saistaudu sistēmas vadošo lomu daudzu slimību izcelsmē, par fizikālās terapijas un balneoterapijas svarīgumu higiēnēzes veicināšanā, par to, ka mūsdienu ārsti lieto no grieķu un latīņu valodas veidotos terminus, vairs nesaprotot to patieso nozīmi utt. Tomēr, tāpat kā Mārtiņš Zīle, arī viņa skolnieks Kristaps Rudzītis bieži bija nesaprasts, daudziem viņa līdzgaitniekiem viņa oriģinālās teorijas un hipotēzes bija pārāk eksotiskas un praktiskai medicīnai maz noderīgas. Viņa tiešajiem priekšniekiem un PSRS valsts drošības orgāniem Kristaps Rudzītis bija potenciāli bīstams opozicionārs ar kaitīgiem uzskatiem.

Par Rudzīša medicīnas skolas lielumu un skolnieku skaitu ir ļoti grūti precīzi noteikt, jo tik daudz Latvijas ārstu un medicīnas zinātnieku savās atmiņās ir pieminējuši viņa labvēlīgo ietekmi. K. Rudzīša vadībā ir aizstāvētas 23 medicīnas zinātņu kandidāta un 7 doktora disertācijas, starp aspirantiem un līdzstrādniekiem jāmin G. Liepiņa, V. Būmeisters, M. Joffe, V. Rudzīte, A. Štīfts, I. Lazovskis, G. Brežinskis, I. Siliņš, N. Andrējevs, G. Vētra, A. Galeniece, I. Medne, G. Šiliņš, B. Popena, J.Dz. Popens u.c. Kristapa Rudzīša vadītajā studentu zinātniskajā pulciņā impulsus savai ārsta un zinātnieka attīstībai ir guvuši B. Apinis, V. Bramberga, I. Jaunkalns, A. Kalvelis, M. Lazdiņa, J. Liepiņš, R. Līgere, V. Raitis, H. Šapiro, O. Ūdris, G. Vitenbergs un vēl daudzi citi. Par viņu kā zinātnieku un pedagogu, kas paliekoši ietekmējis viņu dzīvi, K. Rudzīša simtajai dzimšanas dienai veltītajā apecerū un atmiņu krājumā rakstījuši arī Dz. Branta, U. Brūveris, A. Dālmāne, A. Eglīte, L. Javorkovskis, J. Jirgensons, O. Kovša, A. Muceniece, I. Rošonoks, N. Skuja, A. Vendele-Čerfase un U. Vikmanis [23].

Starptautiskajiem skolniekiem un sekotājiem par savu tiešo pēcteci Fakultātes terapijas katedras vadītāja amatā Kristaps Rudzītis galu galā izvēlējās Ilmāru Lazovski, kurš turpināja viņa darbu medicīnas terminoloģijā un ilgajos sastinguma gados saglabāja Zīles-Rudzīša internās medicīnas zinātniskās skolas principus. Neraugoties uz nelabvēlīgajiem apstākļiem, Mārtiņa Zīles aizsāktā medicīniski filozofiskā tradīcija Latvijā izrādījās gana stipra un auglīga, lai pat pēc pasaules kara izraisīta totāla sabrukuma un ilgiem apspiestības gadiem spētu atkal uzplaukt un sazarot jaunā kvalitātē.

Nobeiguma vietā

Mārtiņš Zīle bija cilvēks, kuru no šodienas viedokļa var droši raksturot kā neordināru personību vai pat kā līdz galam neizprastu ģēniju, kura atstātais garīgais mantojums vēl pašreiz nav pilnīgi apjausts. Tam var atrast vairākus iemeslus. Pirmkārt, viņa nostāšanās opozīcijā pret vispāratzītām un par progresīvām uzskatītām tendencēm

zinātnē automātiski nostūma viņu no platā popularitātes ceļa. Otrkārt, viņa domu konstrukcijas bija ļoti komplicētas un pašradītie jēdzieni pārāk oriģināli un grūti saprotami ne tikai vienkāršam lasītājam, bet arī kaitinoši tradicionāli izglītotiem domātājiem. Treškārt, visi viņa galvenie darbi ir uzrakstīti vācu valodā, bet sakarā ar to, ka nacionālsociālisti 1930. gadu vidū nesaudzīgi apkaroja visas ar psihoanalīzi, vitālismu un citām “maldu mācībām” saistītas idejas, tad vāciski runājošajā pasaules daļā Zīles un viņa līdzgaitnieku izveidotā medicīnas sintēzes teorija iznīka un tā arī neatjaunojās pēc 2. Pasaules kara izpostītajā un no jauna uzbūvētajā vērtību sistēmā. Šķiet, ka vienīgā vieta, kur Mārtiņa Zīles idejas sīkas urdziņas veidā sasniedza mūsdienas, bija Latvija. Kaut arī tikai viena Zīles grāmata – “Kas ir dvēsele?” – ir tulkota latviski, kas padomju laikā netika atkārtoti izdota, tomēr viņa idejas tālāk dzīvoja viņa skolniekos, kas sava skolotāja filozofiju organiski attīstīja un piemēroja mainīgajiem apstākļiem, nododot to pārveidotā veidā tālāk saviem skolniekiem.

Atsauces

1. Aivar J. Žiņņ i dejate[nostj profesora M. Zīle (V svjazi so stoletijem so dņa roždenija)// *Iz istorii medicini* – Rīga, 1963. – 5.sēj. – 247.–252. lpp.
2. Lazovskis I. Martin Sihles Schule der inneren Medizin in Lettland// *Acta Medico-Historica Rigensia*. – Rīga, 1994. – 2. (21.) sēj. – 169.–183. lpp.
3. Velden R. fon den I. Konferenz zur Förderung medizinischer Synthese// *Deutsche Medizinische Wochenschrift*. – 1931. – Nr. 4.
4. *Schweizerische Medizinische Wochenschrift*. – 1935. – Nr. 44.
5. Stransky E.// *Wiener Medizinische Wochenschrift*. – 1934. – Nr. 43.
6. Brugsch T.// *Medizinische Klinik*. – 1935. – Nr. 35.
7. Bircher-Benner M.// *Wendepunktbuch*. – 1935. – Nr. 23.
8. Buttersack F.// *Fortschritte der Medizin*. – 1936. – Nr. 2.
9. Brugsch T. *Arzt seit fünf Jahrzehnten*. – Berlin, 1957.
10. Gezer A.L. Martin Sihle: Versuch einer Bioergographie. – Minsteres universitāte, 1981. – 2. lpp.
11. Turpat. – 44.–45. lpp.
12. Rudzītis K.// Zinātne tēvzemei divdesmit gados: 1918–1938. Sadaļa “Medicīna”. – Rīga, 1938. – 275. lpp.
13. Jurevičs P.// Zinātne tēvzemei divdesmit gados: 1918–1938. Sadaļa “Filozofija, psiholoģija un pedagogija”. – Rīga, 1938. – 89.–90. lpp.
14. Šilde Ā. Latvijas vēsture: 1914–1940. – Stokholma, 1976.
15. Wrench G.T. *The Wheel of Health: a study of a very healthy people*. – London: The C.W. Daniel Company Ltd., 1938.
16. Ludovici A.M. *The Four Pillars of Health*. – London: A Contribution to Post-War Planning, Heath Cranton Ltd., 1945.
17. Mārtiņš Zīle// Populārā medicīnas enciklopēdija. – Rīga, 1984. 2 – 598. lpp.
18. Lazovskis I. Mana Stradiņa slimnīca//Padomju Mediķis. – 1985. – 21. febr.
19. Lazovskis I. Haosa teorija un fenomenoloģiska pieeja pacientam// Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1995. – 3./4. nr. – 57.–65. lpp.
20. Stradiņš J. Profesors Kristaps Rudzītis Latvijas zinātnes un sabiedriskajā dzīvē// Profesors Kristaps Rudzītis (1899–1978): simtajai dzimšanas dienai veltīts apceru un atmiņu krājums. – Rīga, 1999. – 34. lpp.

21. Lazovskis I. Iekšķīgo slimību klīnikas// Stradiņa slimnīca: rakstu vainags deviņdesmitgadē. – Rīga, 2000. – 97. lpp.
22. Turpat, 102. lpp.
23. Profesors Kristaps Rudzītis (1899–1978): simtajai dzimšanas dienai veltīts apceru un atmiņu krājums. – Rīga, 1999.

Philosophic Legacy of Mārtiņš Zīle (Martin Sihle), an Unapproved and Unrecognised Latvian Genius (Summary)

By Valdis Pīrāgs

75 years ago Mārtiņš Zīle (1863–1945), Professor of internal medicine at the University of Latvia, also known as Martin Sihle (German version of his name) organised the First Conference for the Promotion of Medical Synthesis, September 16–18, 1930 in Riga, Latvia. The meeting was a success not only because of representative participants from the six countries, but also due to great ideas raised during the sessions and informal discussions. Most of speakers concentrated on the need to change the medical education at universities; however aspiration of Mārtiņš Zīle was much more ambitious – he wanted to revolutionise the whole approach to the teaching of disease, stressing importance of synthetic or holistic view on the sick organism. The first meeting in Riga gave a strong momentum to the further biannual international Congresses on Promotion of Medical Synthesis and Doctors' Weltanschauung in Czechoslovakian spa of Marienbad (Marianské Lázně) in 1932, 1934 and 1936. This tradition was interrupted by prohibition of the planned fifth meeting in Halle, Germany by the Nazi government.

In order to spread his new medical philosophy to German speaking academicians in the whole Europe Mārtiņš Zīle wrote three highly inspiring books – *“Über das Weltbild des Arztes und den Sinn der Krankheit. Ein Apell zur Lebenssynthese”* (‘On the Outlook of Physician and the Meaning of Disease. An Appeal to the Life Synthesis’) in 1934, *“Das Urphänomen des Lebens. Seine naturwissenschaftliche, ärztliche und weltanschauliche Geltung”* (‘The Prime Phenomenon of Life. His Relevance to Natural Sciences, Medicine and Weltanschauung’) in 1935 and *“Was ist Seele? Eine ärztlich-synthetische Studie zum Urphänomen des Lebens”* (‘What is the Soul? A Medico-Synthetic Study on the Prime Phenomenon of Life’) in 1937. None of these books are translated in English yet. Despite of that, English traveller and physician G.T. Wrench used excerpts from the book ‘On the Outlook of Physician and the Meaning of Disease’ to write his own book ‘The Wheel of Health: a study of a very healthy people’: “It would accordingly be natural to expect that the health of the people (and in particular of those who actually benefit by the hygienic measures) would have reached a height not previously attained. But that is by no means the case. Vainly should we seek evidence that the generation of the last century, i.e. that generation which lived under the protection of the hygienic measures enumerated above, had actually become healthier and more

efficient, although hygienic statistics afford conclusive proof of reduced mortality. The death-rate has thus diminished, but this fact, as we shall see, has its definite and understandable cause. *But morbidity increases in such proportions as to cause the utmost apprehension.* On the average man attains an unquestionably greater age than formerly, but marked by a more or less pronounced state of ill-health."

After the World War II and the death of Mārtiņš Zīle in 1945 his medical philosophy was forgotten in German speaking countries, but surprisingly survived in Latvia. His faithful scholar and follower Kristaps Rudzītis (1899–1978) adapted ideas of his mentor to the clinical practice and was able to bring up a large number of scholars, known as the Latvian School of Internal Medicine. Probably the brightest representative of this scientific school was Ilmārs Lazovskis (1931–2003), who revived the interest of Latvian society on philosophic legacy of Mārtiņš Zīle in the mid of 1990-ties.

Valdis Pīrāgs, profesors, Dr. habil. med.

Latvijas Universitāte

Paula Stradiņa Klīniskā universitātes slimnīca